

TIDSBILLEDER

Hans Hagedorn Thomsen

Litterær tid. Øjeblik og gentagelse som æstetiske og eksistentielle strukturer

Odense Universitetsforlag, Odense 1990

198 sider, ISBN 87-7492-744-2

Litterær tid handler om tidsbegrebets rolle i europæisk litteratur og som en konsekvens deraf også om litterære teksters forståelse af eksistensen. Bogens sigte er dog langt bredere end titlen antyder, idet forfatteren også byder på en spændende litteraturhistorisk og filosofisk redegørelse for tidsbegrebets udvikling i den vesterskandinaviske kultur. Ydermere fokuseres der i tekstanalyserne ikke udelukkende på tid, tidens repræsentation, dens litterære og eksistentielle betydning, men opmærksomheden henledes også på forholdet mellem tid og rum og dets bevidsthedsmæssige konsekvenser.

Litterær tid begynder med et stærkt filosofisk præget kapitel hvori netop sammenhængen mellem tidsbegrebet, rumopfattelsen og disses sproglige repræsentation bliver sat i historisk perspektiv. Forfatteren har tydeligt været betaget af det historisk-bevidsthedsmæssige skred, som fandt sted, da det klassiske tidsbegreb som paradigme blev afløst af et nyt, der hvilede på den einsteinske fysik og dementerede tidens absolutte karakter. Hans Hagedorn Thomsen gør også rede for, hvordan det organiske tidsbegreb endegyldigt tabte sin betydning, efter at der inden for geologien (Hutton, Lyell) og zoologien (Darwin) var blevet fremsat videnskabelige teser, som modsagde ideen om den guddommelige skaberakt. Jordens tilblivelse viste sig at være procesbetonet fremfor et gammeltestamentligt

engangsforetagende. Forestillingen om tidens afgrænsning bagud i skabelsen og fremad mod dommedagen, erstattedes i løbet af det forrige århundrede med et syn på fænomenet tid som et uendeligt udviklingsforløb.

I indeværende århundrede var relativitetsteorien endelig med til at tilføje det organiske tidsbegreb dødsstødet. Moderniteten, eller opløsningen af den organiske kultur, og den tilhørende tidsoplevelse medfører, at tidsbegrebet, tingene og sproget i tiltagende grad bliver abstrakte og skilles ad.

Det præ-moderne, organiske og cykliske tidsbegreb har i det 19. århundrede tabt sin betydning til fordel for en lineær, dynamisk og uafgrænset opfattelse af tiden. I det 19. århundrede fokuseres der for første gang også klart på skæringspunktet mellem for- og fremtid: øjeblikket. I forlængelse heraf udvikler sig en ny eksistensoplevelse: det moderne individ værner sig mod faren for at forsvinde i tidens uafledelige strøm af øjeblikke ved at satse på øjebliksoplevelser. Øjebliksbevidstheden er det moderne menneskes varemærke, og i dens kølvand følger jeg-bevidstheden og følsomheden.

Det er imponerende, hvor langt omkring Hagedorn Thomsen kommer i sin fremstilling. Just derfor undrer man sig under læsningen over, at forfatteren ikke kan eller vil tidsfæste det moderne tidsbegrebs definitive gennembrud. Det er teoretisk lidt akavet, at han først lader den einsteinske relativitetsteori optræde som skelsættende, mens fysikkens betydning senere nedtones, og til sidst skal det være den franske revolution der gjorde det af med det feudale, organiske tidsbegreb.

Efter den idéhistoriske udredning når Hagedorn Thomsen frem til tekstanalyserne, som alle er ypperlige. Med udgangspunkt i en læsning af Sartres *La nausée* opstilles bogens analytiske grundsyn. Hypotesen er, at udviklingen siden tabet af den organiske tids sammenhæng har givet sig udslag i individets isolering og desintegration, men samtidig har medført en opprioritering af kunstens betydning i den forstand, at det kunstneriske udtryk i tiltagende grad optræder som et eksistentielt tilflugtssted. Mens tiden i den moderne eksistens er blevet perverteret til en jagende strukturløs mængde af øjeblikke, tjener tiden i det kunstneriske udtryk stadigvæk et formål; den bestemmer kunstværkernes afgrænsning, form og mening.

I bogens efterfølgende 9 kapitler undersøger Hans Hagedorn Thomsen tidsbegrebet nærmere i dets idéhistoriske udvikling. I en række punktnedslag isoleres tid som litterært motiv, hvilket her ikke blot vil sige som litterært strukturprincip. For Hagedorn Thomsen er den litterære tid også nøglen til teksternes syn på eksistensen. Kapitlerne danner et spændende mønster, hvor der pendles mellem 'europæiske', især filosofiske tekster og forfatterskaber på den ene

side, og fire store danske romaner på den anden side. I de 'europæiske' kapitler behandles bl.a. Jean-Jacques Rousseau, Goethes forfatterskab efter 1786, Flauberts *Madame Bovary* (1856-57), Marcel Prousts *A la recherche du temps perdu* (1913-27), T.S. Eliots *Four Quartets* (1936-42), men også tidsbegrebet hos Henri Bergson og Friedrich Nietzsche diskuteres.

Hagedorn Thomsens filosofiske ræsonnement begynder med Rousseau, modernismens forløber, og slutter med Nietzsches skæbnefilosofi og forkastelsen af det positivistiske tidsbegreb. Hos Rousseau fokuseres der på øjebliksoplevelsen: for første gang dukker et syn på individet op, som går ud fra, at det frigjorte individ stiller spørgsmålet om eksistensens egentlige mening:

"Rousseaus nu, der er isoleret fra tiden og fra kroppens behov, indebærer samtidig både en emotionel og en social isolation - en tilstand der spejler den gryende industrialismes opløsning af fællesskab, rum og tid." (s. 34)

Nietzsche udgør ifølge Hagedorn Thomsen hjørnестenen i den moderne litteraturs tidsopfattelse: tiden opfattet som et rent abstrakt begreb. Nietzsches centrale tanke er, at tiden kun består af betydningsløse evige gentagelser, men at forgængeligheden kan brydes ved hjælp af viljen: viljens accept af skæbnen.

Bogens analyser af fire danske romaner fungerer som de hjemlige fikspunkter i det store idéhistoriske udviklingsforløb mellem Rousseau og Nietzsche. Det drejer sig om Meir Aron Goldschmidts *Arvingen* (1865), Herman Bangs *Ved Vejen* (1886), Tom Kristensens *En Anden* (1922) og Ole Sarvigs *Limbo* (1963). I disse fire romaner fungerer tiden både som et eksistentielt og som et æstetisk strukturprincip. Tidsbegrebet er udgangspunktet for en sammenhængende tolkning af værkernes psykologi, rumbevidsthed, sprog og komposition. Det er dog påfaldende, at Hagedorn Thomsen beskærer analysens rækkevidde, for det første ved kun at vælge danske tekster fra enkelt århundrede (perioden 1865 - 1963), for det andet ved at koncentrere bogens idéhistoriske fremstilling om tidsrummet mellem sidste fjerdedel af det 18. årh. og sidste fjerdedel af det 19. årh. Disse begrænsninger - svækker bogens konsistens.

De fire danske værkanalyser viser iøvrigt klart Hagedorn Thomsens skarpe analytiske evner. Navnlig hans læsning af *Ved Vejen* demonstrerer overbevisende, hvilken central rolle tiden spiller som struktur- og bevidsthedsmæssig kerne i romanen. Parallellen mellem Katinka Bais skæbne og Flauberts Emma Bovary styrker bogens indre sammenhæng og danner forbindelsen til det næste analytiske trin: en sidestilling af Marcel Proust og Tom Kristensen.

A la recherche du temps perdu er selvfølgelig uundgåelig i en bog omkring motivet tid. Uden at det bliver til rutinearbejde, viser Hagedorn Thomsen hvordan Prousts romanværk bæres af den paradoksale målsætning at ville gøre sig fri af tingenes og tidens herredømme, netop ved at gå dem så nær, at de opløser sig.

Selvom Bang og Kristensen begge udnytter gentagelsen som motiv, fortolker de tidens gentagelse på to ganske forskelligartede måder. Hos Bang er der stadigvæk glimt fra en lykkelig fortid i nutidens monotoni, mens der hos Tom Kristensen kun findes et éndimensionalt tidsbegreb; Valdemar Rasmussen oplever rummet og tiden som tom og totalt strukturløs. Kristensen viderefører Nietzsches radikale skæbnetænkning:

"Hos Nietzsche vælges fataliteten og idet den vælges ophæves dens meningsløshed. Hos Tom Kristensen overtager jeg'et ikke gentagelsen, men overgiver sig til den. Det vælger ikke sin skæbne, men giver sig ind under den og finder en tilfredsstillelse i at hengive sig til dens meningsløshed. Er der ikke en vilje til væren er der til gengæld en artistisk vilje. Virkelighedens intethed overvindes af billedet." (s. 141)

Konsekvensen for både Proust og Kristensen er til syvende og sidst, at det kun er ved hjælp af det kunstneriske billede, at det moderne individ har mulighed til at genetablere en form for kontinuitet i tiden, skønt det for Kristensens vedkommende ikke er andet end meningsløshed i en kunstnerisk udgave.

Litterær tid slutter med en læsning af Ole Sarvigs *Limbo*. I denne tekniske og udbytterige analyse behandles *Limbo*s komposition, billedbrug, tempus- og synsvinkelsskift, sætningsbygning, ledemotiver, osv.

Sarvigs roman repræsenterer i Hagedorn Thomsens ræsonnement den sidste fase i modernitetens udviklingsforløb og kendetegnes ved en tiltagende abstraktion eller opløsning af tid- og rumstrukturerne. I *Limbo* er personerne i konstant bevægelse igennem uophørligt skiftende rum uden nogensinde at nå et hvilested eller få øje på et meningsfuldt livsmønster. I analysen påvises, hvordan Sarvig har vendt om på rækkefølgen i Dantes *La Divina Commedia*. Sarvigs ærinde bliver således at vise, hvordan middelalderens grusomheder og rædsler (forældede bevidsthedsniveauer sådan som de symboliseredes i forestillingerne om skærsilden og helvede) er kommet til fuld udfoldelse i den moderne virkelighed. Sarvig har ligesom de fleste andre kunstnere midt i tidens meningsløse kredsløb fundet et eller andet holdepunkt, et styrende princip, som hos ham er af næsten metafysisk art:

"Sarvig ser snarere traditionens myter som frø der er blevet nedlagt i tiden, er vokset op igennem den og først nu udfolder deres betydning. De er tidløse i den forstand at de ikke er bundet til deres tid, men det er på den anden side først tiden der lader deres indhold blive synligt." (s. 184)

Konkluderende må man sige, at *Litterær tid* byder på fine analyser, men samtidig, at bogens historiske afgrænsning ikke er særlig konsekvent gennemført. Forfatteren har ydermere undladt at sætte prikken over i'et og føre den tidsmæssige linje op til nutiden, for eksempel ved at inddrage en enkelt analyse af en moderne dansk eller udenlandsk skønlitterær tekst. Det er en åbenlys svaghed, at bogens mest moderne analyse-objekt er en roman fra 1963. I de godt tredive år der er gået siden da, er der sket en voldsom litterær-æstetisk udvikling.

Tilsvarende mærkeligt virker det, at forfatteren på det teoretiske område undlader at forholde sig til den livlige postmodernistiske debat omkring tidsbegrebet. En af indledningskapitlets pointer er, at sprogets konkrete betydning i stigende grad erstattes med symbolværdier, i takt med at en kultur fjerner sig fra sine organiske vilkår; et synspunkt som også optræder i en del (post-)moderne kulturfilosofi. Nyere kulturfilosofiske landvindinger (f.eks. Foucault og Baudrillard) har ikke efterladt spor af betydning i bogens teoretiske rammer. Det er grunden til at *Litterær tid*, til trods for bogens åbenlyse kvaliteter, allerede nu virker en anelse forældet, indhentet af tiden.

Henk van der Liet, Rijksuniversiteit Groningen